

УДК 81'373.21(477.53-22)"17/19"

© Олесь Пошивайло, 2019

Доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
директор Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України,
генеральний директор Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному,
голова Правління ГО «Конгрес українських керамологів».
oles_poshyvaylo@ukr.net (Опішне, Україна)

ПРО НАЗВУ ГОНЧАРНОЇ СТОЛИЦІ УКРАЇНИ ВПРОДОВЖ ДРУГОЇ ЧВЕРТІ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Про побутування назви гончарної столиці України – містечка Опішного – за російського колоніального режиму впродовж другої чверті XVIII – початку XX століття. За літературними й архівними джерелами відтворено особливості русифікації ойконіма та його автентичного функціонування серед автохтонного населення.

[Одержано 12 грудня 2018]

Ключові слова: українська керамологія, керамолінгвістика, мовознавство, топоніми, ойконіми, Опішне, Опішня, Опошня

Одним із найважливіших чинників формування й утвердження національної самобутності є українська мова, зокрема збереження в ній історично сформованих географічних назв (топонімів), у тому числі назв населених пунктів (ойконімів) і річок (гідронімів), а також власних імен (антропонімів). Тому мусимо активніше, інколи навіть агресивніше, повертати собі свої традиційні мовні набутки. Для цього необхідно, найперше, не мавпувати, споглядаючи інші народи, а залишатися самими собою й послуговатися повсякчас словами, у тому числі й географічними назвами, утвореними нашими предками впродовж тривалого історичного розвитку. У цьому – суттєвий компонент процесу формування самоповаги, гордості за власну державу, цілком природне бажання бачити рідний народ, національну культуру в їх неповторній красі, усвідомлювати власну самобутність і унікальність у світовій історії. Розуміння величі й самодостатності народу спонукає позбуватися всього привнесеного, зумисне сплюндрованого в рідній культурі. В українській мові нині паразитують багато спотворених чужоземцями власних назв, немовби так і годиться. Кілька століть бездержавності й панування колоніальної імперської ідеології привчили частину українців покірливо сприймати чуже за своє й зневажати одвічно українське.

Отож, мова піде про етнічну назву містечка в Полтавщині, яке постає одним із наймогутніших центрів художньої культури українців, загально визнаною Гончарною Столицею України, своєрідним етнічним символом українського

народного мистецтва. Нині, за офіційною нормою, назва поселення пишеться як «**Опішня**» (російською мовою – «**Опошня**»).

Ще 1889 року відомий полтавський етнограф, статистик і керамолог Віктор Василенко (1839–1914) започаткував дискусію про походження назви гончарної столиці, яка вже триває більше 130 років [див.: 12, с. 3]. Незважаючи на такий поважний вік, вона залишається актуальною й на початку XXI сторіччя. Рівночасно патріотично налаштовані мешканці Опішного, учені й громадські діячі України поки що безуспішно намагаються відновити етнотопонім і позбутися наполовину українізованого в літературі на початку XX століття варіанта назви «**Опішня**», який постав з нав'язаної українцям колоніальною імперською адміністрацією назви «**Опошня**» [див., напр. : 68, 69, 70].

У пропонованій статті проаналізовано джерела другої чверті XVIII – початку XX століття, які дозволяють відтворити особливості русифікації ойконіма та його автентичного функціонування серед автохтонного населення.

* * *

У літописі Самійла Величка, написаному в 1720-ті роки в селі Жуки й Диканьці (Полтавщина), розповідається, що 1668 року (за українським виданням літопису 1991 року в перекладі з книжної української мови Валерія Шевчука) «...гетьман Дорошенко, другий опікун бідної цьогобічної малоросійської вітчизни, прочувши, що князь Ромодановський здобуває Котельву й **Опошне** і прагнучи завернути той його стрім назад від Малої Росії, зібрав тогобічне, що від Чигрина, козацьке військо і, закликавши собі в допомогу кримську орду, переправився через Дніпро і рушив повз Голтву й Решетилівку до **Опошного**» [15, т. 2, с. 79]. За тим же літописом, князь Григорій Ромодановський «з великою скоростію з под **Опошнего** и Котелви рушил назад до Ахтирки; о чом Дорошенко тайно уведомившись, рушил от поля перечоного Сербинского з поспешением, будто **Опошнему** и Котелве на отсеч...» [цит. за: 46, с. 164]. За ще одним свідченням Самійла Величка, у жовтні 1698 року, за дорученням гетьмана Івана Мазепи, генеральний військовий писар Василь Кочубей виїздив до Гадяцького полку, щоб вирішити суперечку мешканців Опішного й Зінькова з мешканцями містечка Бурки «за ґрунти та польові межі». Літописець подав текст листа Василя Кочубея від 26 жовтня того ж року, де мовиться: «...поля, що лежать поміж **Опошним**, Зіньковом та Бурками...», «...від шляху з Бурок до **Опошного**...», «З **Опошного**: Филон Лихопой...» [15, т. 2, с. 580, 581].

Самійло Величко, котрий мешкав і писав літопис неподалік від Опішного, а отже, і знав, як місцеве населення називає це містечко, у своєму трактаті, написаному складною українською книжною мовою, приблизно впродовж 1722–1727 років перейшов на використання нового російськомовного варіанта назви містечка, який ще частково зберігав особливості місцевої вимови ойконіма, а саме «**Опошне**» з похідними від нього відмінками – «**Опошного**», «**Опошним**»*

* При цьому беру до уваги застереження перекладача літопису Валерія Шевчука, що «географічні назви відтворено за Величком, надто переключені перекладач пояснював. Різнописання частково уніфіковано» [97, т. 1, с. 23]

Можливо, це було пов'язано з указом Петра I від 6 жовтня 1720 року, який заборонив друкувати в Україні будь-які книги, окрім релігійної літератури, які при виданні не зв'язали з російськими текстами, щоб **«ніякої різниці й окремого наріччя в них не було»** [2, с. 316; 8, с. 198]. За цим приписом також настав *«останній акт знищення Петром I української автономії, пов'язаний із заснуванням за ініціативою царя Малоросійської колегії у 1722 р.»* [8, с. 198]. Однією з основних функцій Колегії було визначено **«наблюдение за правильным делопроизводством в войсковой канцелярии и контролировать входящие и исходящие бумаги»** [25, с. 251]. Фактично ж, у Гетьманщині було запроваджено російську окупаційну адміністрацію з російськомовним діловодством. За висновком Михайла Грушевського, *«...правительство систематически назначало на полковничьи должности великороссиян, приготовляло введение общеимперских законов в украинские учреждения, а бригадир Вельяминов командовал генеральною старшиною как своими подчиненными»* [25, с. 252].

Очевидно, **саме в другій чверті XVIII століття український етнопонім «Опішне», що відповідав словотворчим і фонетичним особливостям української мови, російські й підросійські канцеляристи остаточно утвердили на російський манер як «Опошне»**. Останній звук у російській мові позначався літероюять (ъ / ѣ) і за звучанням збігався з російським «е». Напевно, саме під впливом вимови топоніма в російській мові, що домінувала в офіційному діловодстві російської окупаційної влади в Україні впродовж кількох століть, в українській мові місцевого населення закінчення назви **«Опішне»** пом'якшувалося до «є», за аналогією з російською вимовою, і фактично звучало як **«Опішне»** (пор. рос. **«Опошне»**).

Одним із джерел вивчення етнопоніма є церковні старожитності з давніх храмів Опішного. Так, в Успенській церкві, яку вважали *«современной самой Опошне»* [59, с. 113]*, наприкінці 1860-х років зберігалися реліквії, на яких було зафіксовано назву містечка в мові священників другої половини XVII – першої половини XIX століття. За ними можна прослідкувати, як поступово утверджувався російський варіант топоніма:

- На книзі *«Мінеї»*, надрукованій 1720 року в Москві, був напис: *«Сия книга исправлена по обещанию от мене Иоанна Кирьякова до храму Успения Присв. Богородицы, м. Опошняго»* [59, с. 116].
- На срібно-позолоченому потирі: *«Коштом и старанием рабы Божией Марии Демьяновны Тимченковой, в Опошнем 1739 г.»* [59, с. 121].
- На срібному хресті з п'єдесталом: *«В город Опошне, 1740 г.»* [59, с. 121].
- На підкладці наплічника фелона було шовком вишито напис: *«1757 г. месяца ноевра 23, св. Ризы надала в город Опошно до храму Успения Пресв. Богородицы за спасенье души умершаго мужа своего Василия Быковского Гадячскаго полковаго обознаго, Еленою Быковскою...»* [59, с. 117].

* Вдячний заступнику директора Державного архіву Полтавської області, заслуженому працівнику культури України Тарасу Пустовіту за допомогу в пошуку дослідження Якова Пирського

- На метричній книзі 1759 року був напис: «*Киевской Метрополии, Зеньковской и Опошнянской протополии, Священствующему Стефану Мартиновичу с причетники*» [59, с. 118].
- На метричній книзі 1795 року: «*Книга Епархии Киевской протополии Миргородской, благочиния Опошнянского, м. Опошня, церкви Успенской*» [59, с. 118].
- На золотій чаші: «*Сей сосуд сделан к церкви Св. Андрея первоозванного и честнаго Креста в Опошнем, из золотой шпаги жалованной Его Превосходительству флота капитану, командиру и квалеру Григорию Ивановичу Тимченку, на коей была надпись: за храбрость и мужество оказанные в сражении 7-го Июня 1788 г. на Лимане Очаковском, сделана 1811 г.*» [59, с. 120-121].

При цьому сам автор інформації про церковні старожитності, з 1852 року священник Успенської церкви в Опішному Яків Пирський про згадані реліквії містечка в примітці зазначив: «*Все сведения взяты из описей церк. имущ. Опошенской Усп. ц. за 1827, 1851 и 1858 годы*» [59, с.119]. Тобто сам написав не «*Опошнянской*», як було прийнято на той час в офіційному російському писанні, а «*Опошенской*», як традиційно на російський лад говорили російськомовні мешканці поселення. Щоправда, через кілька сторінок, уже написав «*по-офіційному*»: «*Священник Андрей Станиславский, перемещенный от Опошнянской Покровской ц. и священствовавший в ней с 1846–1855 г....*» [59, с. 124; див. також с. 125].

Привертає увагу й інформація про наявність в Успенській церкві Опішного ікон на дерев'яних блятах: «*Икона страждущего Спасителя с надписью: Ессе Ното!* (з латинської – «*Ось людина!*» – О. П.) ...*Икона Богоматери страждущей с надписью: Mater Dolorosa!* (з латинської – скорботна мати. – О. П.) [59, с. 117]. Можливо, ці ікони в першій церкві Опішного були пожертвовані ще спадкоємцями поляків, котрі мешкали в Опішному в першій половині XVII століття, за панування на цій території магнатів Вишневецьких. Цей факт може бути ще одним підтвердженням і польського походження одного з найдавніших варіантів назви поселення (*Opoczynsky*).

Як впливає з цих артефактів, для першої половини XVIII століття домінуючим у російському мовленні був варіант назви «Опошне». У середині цього ж століття поширився й прикметник від цього найменування – «Опошнянский».

Тотальний наступ царату на українську автономію посилювався в другій половині XVIII століття. Цей процес повсюдно супроводжувався масованою русифікацією українців. Офіційне діловодство, від столиці до хутора, усе частіше велося винятково російською мовою. Відповідно до цієї загарбницько-колонізаційної ідеології, суто українські топоніми, незвичні для росіян і складні для них у вимові, довільно змінювали й підганяли під закономірності побудови російських слів. За дослідженням Михайла Грушевського, «*с половины XVIII в. великорусская канцелярская речь господствует в делопроизводстве на Украине... На народный язык смотрят несерьезно, он представлялся «просвещенным» украинцам провинциализмом, не имеющим никакой будущности*» [25, с. 304].

У останній третині XVIII століття в літературі вже співіснували два російські варіанти українського ойконіма: «Опошне» та «Опошня». Так, в історичному

творі кінця 1760-х років «История Русов или Малой России» Георгія Кониського є згадка про те, що 1583 року кримські татари «...напали воровски на границы Малороссийския и пленили несколько сот человек около местечек **Опошнаго** и Котельвы». Далі розповідається про арешт Мартина Мніха «в окрестности города **Опошни**» [34, с. 222]. У додатку до твору знову з'являється варіант «**Опошне**»: «...Дорошенка приглашают к себе в Полтаву, который тотчас отправляется к ним в **Опошное** и провозглашается там гетманом обеих сторон Днепра» [34, с. 31, 222; 34, Подробный обзор Истории Русов, с. 19]. У покажчику до книги теж читаємо «**Опошне**» [34, Указатель, с. 39].

На початку червня 1775 року на окраїні містечка Опішного, біля цвинтаря, було розпочато будівництво нової церкви*. У закладній свинцевій дошці майбутнього храму зазначалося: «В имя Отца и Сина и Святаго Духа основая сия церковь в честь и память всех святых в год государствования благочестывейшия Государини Императрицы ЕКАТЕРИНЫ АЛЕКСЕВНЫ ВТОРИЯ. благословением митрополита Гавриила. Пригороде **Опошнем** накладбыщи протопопом Яковом Костенским а иждивением обердиректоршы Екатерины Тимченковой. Юня 4 дня от Рождества Христова: 1775 года» [30]. Випадково віднайдена під час будівельних робіт історична пам'ятка також засвідчує використання в російськомовних текстах другої половини XVIII століття й варіанта назви поселення «**Опошне**». (За збігом обставин, у той час, коли в Опішному славили «благочестывейшия Государини», за її розпорядженням російські війська під командуванням генерала Петра Текелія почали ліквідацію Запорізької Січі).

Відомий дослідник української геральдики, кандидат історичних наук Володимир Панченко в статті «До історії геральдики містечка Опішні XVIII століття» (2013) зазначив, що в середині XVIII століття містечко, «за тогочасною офіційною термінологією», мало назву «**Опішне**». За свідченням автора, у березні – травні 2012 року ним «було проведено систематичну роботу в фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві з метою виявлення відомостей про міську геральдику Опішні доби Гетьманщини. Як наслідок, пам'ятки такого роду (відбитки місцевих адміністративних печаток) було віднайдено в фондах 54 (Друга Малоросійська колегія) і 795 (Гадяцький гродський суд)» [57, с. 83, 84]. Дослідникові вдалося віднайти відбитки печаток Другого Опішненського та Третього Опішненського сотенних правлень 1766–1768 років. Хоча печатки збереглися в незадовільному стані, на них прочитуються фрагменти легенд: «...ТЬ СОТН... **ИПОШ...**» (очевидно, «ПЕЧАТЬ СОТНѢ ВТОРОИ **ИПОШАНСКОЙ**») і «ПЕЧАТЬ СОТНѢ ТРЕТОИ **ИПОШАНСКОЙ**») [57, с. 84].

«Набагато краще зберігся відбиток печатки на рапорті Першого Опішнянського сотенного правління, датованому 1777 р.» з такими фрагментами

.....
* Священик Успенської церкви Опішного Яків Пирський 1869 року повідомляв, що 1867 року «за чертой **Опошни**» збудована «Церковь кладбищенская Всех Святых... на место обветшавшей, неизвестно когда построенной» [59, с. 127]. Отже, через 92 роки в містечку вже забули точну дату будівництва церкви й тільки віднайдена випадково 2002 року закладна дошка дозволила відновити дату її заснування

легенди: «...ЧАТЬ ГОР... **ОШН...**» (очевидно, «ПЕЧАТЬ ГОРОДА **ВПОШНЕГО**»)» [57, с. 84]. Володимир Панченко також виявив на печатці геральдичну композицію – «зображення оберненої прямо бичачої голови; над нею – зубчата корона, з якої по боках звисає мантія...». Учений вважає, що ця «символіка опішнянського герба є досить оригінальною, мало властивою типовій самобутній геральдиці Лівобережжя доби Гетьманщини». Він потрактує цю символіку герба Опішного 1777 року, у тому числі, і як «частина герба Вишневецьких, як колишніх власників містечка (тобто, елемент герба «Пом'ян» або «Могила» – обидва ці знаки в різні часи входили до великого герба Вишневецьких)... В будь-якому разі зображення бичачої голови – автентичний герб містечка Опішні доби Гетьманщини. Його символіка (зокрема, в традиційному трактуванні алегорії родючості землі) є цілком придатною й до сьогоденішнього юридичного вжитку. Щоправда, 8 жовтня 2002 р. місцева селищна рада вже затвердила сучасний герб Опішні, офіційний опис якого є таким: «На щиті, розтятому на золоте й зелене поля, на семи пагорбах в обернених кольорах стоїть червоно-золотий куманець із рослинним орнаментом (також в обернених кольорах)». Зазначена символіка тлумачиться так: «Куманець є традиційним опішнянським витвором і підкреслює розвинуте гончарство, а сім пагорбів – географічне розташування селища... Імовірно, в майбутньому до задання символів слід усе ж таки додати історичну емблему міста – бичачу голову (скажімо, помістивши її в голові щита або обтягнути нею підніжжя у вигляді семи пагорбів), щоб продемонструвати спадковість сучасного самоврядування селища від козацької доби» [57, с. 84; див. також: 58, с. 262].

В описові повітового міста Голтва Київського намісництва (1775–1786) згадано про ярмарки, на які приїжджали «купцы с красными товарами из городов Полтавы, Кременчуга, Городища, Хорола, **Опошнего...**»; в описові Городиського повіту згадано про «помещика Черниговского наместничества, жительствующему в городе **Опошних...**» [49, с. 80, 225, 313, 84]. А в написаній у той же час праці Опанаса Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России» (1786) мова вже йшла про «местечко **Опошня**». Проте цей варіант назви нагоді ще не став домінуючим. При цьому характерно, що й сам автор утворював прикметник ще від попереднього варіанта назви («**Опошне**») – «**опошанский**», наприклад: «**сотня Первоопошанская**», «на имя **Опошанского сотника**»; «**всеми Опошанскими жителями**», «в местечко **Опошню**», «**через улицу Опошанскую**» [96, с. 638, 639, 641, 653, 661]. Характерно, що саме цей прикметник, похідний від «**Опошне**», побутував у канцелярській мові Російської імперії аж до початку ХХ століття. За висновком відомого українського мовознавця, дослідника українських пам'яток XVI–XVII століть Михайла Худаши, існування прикметників «**опішенський**», а в російському варіанті – «**опошанский**», є одним із свідчень паралельного побутування в народній мові ойконіма «**Опішне**» (російський варіант – «**Опошне**»), від якого вони утворювалися [див.: 95, с. 684, 685].

У збірці історичних відомостей Василя Рубана, що побачила світ 1773 року в Санкт-Петербурзі, йшлося про наявність на той час у «Городе **Опошнем... Гадяцького полку**», духовного правління Київської єпархії, присутність там «**почтмейстера...**

по Полтавському тракту... в **Опошном**: Войсковый Товарищ, Степан Иванов сын Киряков» [78, с. 84, 91]. Тим часом, на інших сторінках книги вже йдеться не про місто, а про містечко. Так, у «Ведомости, по которым дорогам учреждены в Малой России почтовые станы» неодноразово згадано «в Местечке **Опошнем**» на дорогах від Глухова до Полтави, від Полтави до Києва, від Полтави до Чернігова [78 с. 41, 42, 45].

У «Топографическом описании Малороссийской губернии» 1798–1800 років, у частині з топографічним описом Зіньківського повіту, констатувалося: «Заводов селитряных пять. В местечках: **Опошнем** один... Из состоящих в повете Зеньковском местечек в трех главнейших имено: Сорочинцах, **Опошнем**, и Будище бывають в каждую неделю по два торги..., а ярманки собираются во всех местечках... Все те ярманки продолжаютя в Сорочинцах, **Опошнем** и Будищах по два и по три дни....» [89, с. 72, 73].

Тим часом, першим свідченням про народну назву містечка є використання Іваном Котляревським прикметника «опішнянських» у своїй бурлескно-трагестійній поемі «Енеїда», яка стала першою літературною пам'яткою, написаною розмовною українською мовою кінця XVIII – початку XIX століття. Зокрема, 1809 року він завершив написання четвертої частини, яку того ж року, разом із попередніми трьома частинами, було опубліковано в Санкт-Петербурзі. Там ішлося про «**Корыто Опішнянських сливъ**», принесених Латином у дарунок Енею [16, с. 19]. У завершеному творі в шести частинах, що побачив світ 1842 року, ця фраза була уточнена: «**Корыто Опішнянськихъ сливъ**» [17, с. 32]. З цитованого словосполучення можна гадати, що вихідною формою топоніма для утворення прикметника була давня розмовна назва «**Опішне**».

У XIX столітті вже повсюдно в офіційному російськомовному діловодстві й книжково-журнальних публікаціях утвердилася назва «Опошня», яка стала домінуючою. У «Ведомости состоящим в Малороссийской губернии селениям, с показанием, в каких оные поветах и сколько в каждом платящих подати мужеска пола душ» за 1799–1801 роки «в повете Зеньковском» було зафіксовано: «местечко **Опошня** – 3535» [14, с. 182]. Тому автори публікацій цього, як і наступного, XX століття, згадуючи (друкуючи) документи кінця XVII–XVIII століть, звично заміняли тогочасні варіанти написання назви містечка на «**Опошня**». Наприклад, 1830 року, цитуючи вищенаведені рядки Георгія Кониського у своїй історичній праці, історик Дмитро Бантиш-Каменський писав: «...**Захватили в плен около местечек Опошни и Котельвы**» [6, с. 89]. Отож, «**Опошноє**» Георгія Кониського вже трансформувалося в «**Опошня**» у варіанті Дмитра Бантиш-Каменського.

У «Всеобщем географическом и статистическом словаре» 1843 року вже містилася енциклопедична стаття про Опішне: «**ОПОШНЯ**. Мст. в Зеньковском уезде, Полтавской гбр. (Россия)...» [20, с. 86]. На більшості картографічних матеріалів XIX століття теж фігурує назва «**Опошня**», наприклад, на карті Полтавської губернії 1835 та 1876 років [5, № 35; 32, № 43].

Водночас і варіант назви «**Опошне**» продовжував співіснувати. 1824 року на біблії Успенської церкви містечка **Опішного** було зроблено напис: «Сия Священная Библия к Успенской **Опошанской** Церкви присланна из Синодальной

типографії. 1824 года М. Мая 30 д.» [Приватна колекція]. 1869 року в «Сборнике статистических сведений о Полтавской губернии» зазначено, що в Зіньківському повіті є «волостное правление... **Опошанское**», до якого входили «Местечко **Опошня**» та інші населені пункти; «в м. **Опошнем**» також поштова «станция **Опошанская**»; в іншому випадку – «стан 1-й в м. **Опошне**» [80, с. 156, 199, 204, 208, 59, 61, 69, 143]. Як видно, хоча містечко «**Опошня**», проте все інше в збірнику, як і в напису на Біблії, – ще «**опошанское**», тобто похідне від варіанта «**Опошне**».

Російська назва поселення з закінченням на «е» – характерна прикмета й численних рукописних матеріалів XIX – початку XX століття. Так, у Лубенському музеї Катерини Скаржинської на початку XX століття зберігався товстезний рукописний том «Ревизской сказки м. **Опошни** Зеньковського уезда за 1835–1838 годы» (нині – у Державному архіві Полтавської області). У ньому записано, скажімо, так: «Гончар Федор Пошивайло в местечке **Опошнем** имеет избу при ней двор сад и огород примерно меры 1/4 десятины...»; «Добавочная Перепись Малороссийским Козакам Волости **Опошанской** Местечка **Опошнего**. 1835 года» [76, арк. 111, 952]. Так само й через 56 років відтоді у «Свидетельстве о явке к исполнению воинской повинности» опішненського козака Шияна Павла Федоровича від 03.11.1891 року від руки записано: «Шиян Павел Федорович, козак **Опошанской** волости» [81]. Прикметник «**Опошанский**» зафіксовано навіть на офіційному бланку Опішненського волосного суду, надрукованому типографським способом на початку 1910-х років – «**Опошанский Волостной Суд**». При цьому на печатці того ж суду зазначений інший варіант, а саме «**Опошнянский Волостной Суд**» [65].

Водночас, у нотаріальних документах початку XX століття російською мовою звично друкували:

- «...Ввел козака Павла Федоровича Шияна во владение недвижимым именем приобретенным им от козачки Александры Ефимовны Шияновой находящимся Полтавской губернии, Зеньковского уезда, Опошнянской волости, состоящим из: 1/жилого грунта с огородом и садом в м. **Опошни** в Заниколаевском десятке...; 2-е пахатной нивы **Опошнянской** дачи в урочище «Геевых могил»...» [13, с.1].
- У «Платежной книжке», виписаній на ім'я того ж таки Павла Шияна механічним способом, надруковано: «Платежная книжка Зеньковского уезда, **Опошнянской** волости», далі вписано рукою «**Опошнянского**», а далі друкованим «общества» [61].
- У копії рішення повітового члена Полтавського окружного суду по Зіньківському повіту в справі «по прошенію опеки по имени умершего Семена Шияна об исключении из описи недвижимого имени описанного за дом Федора Шияна Кондрату Шияну» рукою волосного писаря А. Грекова написано: «Настоящая копия с подлинным во всем есть верна. в том **Опошнянское** Волостное Правление удостоверяет 1913 года Апреля 5 дня» [66].
- У рукописному протоколі повідомляється: «1915 года Июня 25 дня ко мне полицейскому уряднику по **Опошнянской** волости 1 стана Зеньковского уезда Пономаренко явился сего числа козак М. **Опошня**, Павел Федорович

Шиян... Свидетели козаки М. **Опошня**, Макар Данилов Рыбец и Марфа Васильевна Яценкова... Обвинительный козак М. **Опошня** Кондрат Федорович Шиян...» [71].

- У витягові з метричної книги про померлих за 1910 рік йдеться про «**Опошнянское волостное правление**»; документ завірено печаткою з круговим написом: «**Опошнянское волостн. правл. Зеньковск. у. Полтавск. г.**» [21].

Тим часом відомий український археолог, етнолог і керамолог Іван Зарецький у науковому звітові про проведені розкопки в Богодухівському повіті Харківської губернії впродовж 1887–1888 років зазначав про існування кургану під назвою «**Опішлянка**»: «Курган № 13, по народному, Могила **Опишлянка**, на северо-восток от группы от только что описанных (в Ахтырском у.) в полутора версты отсюда. Стоит этот курган на природном круглом холме, от которого во все стороны местность низменная с несколькими болотами и озерами, не носящими никаких названий, могущих что либо прибавить к делу. С этого кургана прекрасный вид почти в оруд на десять верст; по краю этого кургана проходит большая, некогда почтовая, дорога, чрез Котельву на Ахтырку... Могила **Опишлянка** формой напоминает отрезок шара...» [27, л. 9-9об.; див. також: 48, с. 175; 22, с. 370-371; 11, с. 12]. Це спостереження Івана Зарецького свідчить про те, що в народній мові і в місцевій традиції міцно закріпився варіант «**Опішне**» («**Опіше**»), похідним від якого й було найменування кургану «**Опішлянка**». Водночас висловлю здогад, що курган мав таку ж форму, як і плато, на якому розмістилося поселення Опішне, тобто був мініатюрною копією природних умов існування містечка. Саме за подібністю природних умов (підвищення), вона й могла означуватися однаковою назвою: «**Опішне**», «**Опішлянка**».

На території Черкасівської сільської ради Полтавського району нині є село **Опішняни** [див.: 92, с. 228]. Достовірного походження його назви з'ясувати не вдалося. 1846 року Микола Арандаренко зафіксував у цьому ареалі тільки село «**Черкасовка**» [4, ч. III, с. 11]. 1865 року Павло Бодяньський в «**Алфавитном списке городов, местечек, сел, значительнейших деревень и хуторов Полтавской губернии**» про село **Опішняни** теж ще не згадував [див.: 3, с. 70-72]. Станом на 1869 рік населеного пункту під такою назвою у Василівській волості Полтавського повіту (де була й «**деревня Черкасовка**») теж не виявлено [див.: 80, с. 146]. У довіднику адміністративно-територіального поділу Української РСР 1947 року Опішняни вже згадуються [91, с. 426].

1914 року Лев Падалка подав інформацію про існування в Зіньківському повіті, недалеко від **Опішного**, хуторів «**Опошнянських**», в іншому місці наукової праці – про «**Опошнянський хут.**», який знаходився в районі населених пунктів Жоржівка, Миколаївка, Кирило-Ганнівка, Олександрівка [55, с. 208, 151].

Найбільш імовірно, що всі ці поселення (**Опішняни**, **Опішнянський хутір**) було засновано переселенцями з **Опішного**. Про це переконливо засвідчують факти наявності в них (чи поблизу них) мешканців із прізвищами, похідними від досліджуваного ойконіма. Так, 1916 року, в «**Памятной книжке Полтавской губернии на 1916 год**» зазначено, що в Полтавському повіті, на залізничній станції

Божков працював телеграфістом *«Анан. Петр. Опошнян»* [56, с. 107]. 1989 року в селі **Опішняни** відбулося Свято віддаленого села. У статті *«В Опішнянах свято»* Н. Крижановська повідомляла, що з-поміж інших учасників дійства були місцеві мешканці **М. Ф. Опішнян, Н. М. Опішнян**, а працівники культури згадували про одного з перших керівників колгоспів **Г. С. Опішняна** [35].

Дослідник кустарних промислів С. І. Лисенко обстежив відомі гончарні осередки Роменського й Лохвицького повітів Полтавської губернії. В опублікованих у 1901 й 1904 роках польових матеріалах, описуючи економіку гончарного промислу й побут гончарів, він користувався такими ж звичними на той час словами, як *«Опошанского района», «опошанские гончары», «в Опошне», «из Опошни»* [38, с. 366]; *«опошанская глина», «опошанцы», «опошанцам», «Опошня»* [37, с. 127, 128]; *«опошанский побел», «опошнянский торговец»* [39, с. 54, 61, 74]. При цьому в дослідника до тексту потрапили й народні варіанти топоніма, але тільки в тих випадках, коли він цитував висловлювання тамтешніх мешканців: *«Тут идут изделия и Комышны, и Попівки, и Хомутца (вже луччих не буде, як хомутецькі), и Опішнего, и даже Ични»* [39, с. 54]; *«...гончары... жаловались на опошанцев, что они никогда не сообщают своих секретов производства другим гончарам («хиба года 3 пробудеш у Опішнему, то й узнаеш»)»,* – скаржилися сенчанські гончарі [37, с. 128]. Як випливає з наведеної цитати, не тільки мешканці Опішнього, а й населення більш віддалених населених пунктів теж називали містечко **«Опішне» («у Опішнему»)**. Водночас кидається в очі й одночасне використання прикметникових форм – **«опошанский»** і **«опошнянский»**. Як уже зазначалося вище, існування відойконімічного іменника **«опошанцы»** та прикметника **«опошенский»** є одним із свідчень активного побутування ойконіма **«Опішне»** та його російського варіанта **«Опошне»** в середовищі місцевого населення.

У російськомовних публікаціях другої половини XIX – початку XX століття домінуючим залишався варіант топоніма **«Опошня»**, за подальшого звуження використання іншого, менш зрусифікованого, варіанта **«Опошне»**. У деяких виданнях інколи були спроби більш-менш точного перекладу етимону російською мовою, унаслідок чого назва поселення нерідко зберігала закінчення української основи.

1849 року, за матеріалами, зібраними 1846 року, Микола Арандаренко в *«Записках о Полтавской губернии»* писав: *«В м. Опошнем», «в окрестностях города Опошняго»* і вживав похідний прикметник **«Опошанский», «Опошанская волость»** [4, ч. 2, с. 380, 83; ч. 3, с. 96, 104].

«Опошне» зафіксовано навіть в офіційному покажчику населених пунктів Російської імперії (1862): у *«Списках населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года»* записано російською мовою – **«Опошне (Опошня), мест. вл.»** [87, с. 49]. А в *«Азбучном указателе»* цього ж видання дещо уточнено: **«Опошне или Опошня»** [87, с. 251].

1865 року Павло Бодяньський опублікував *«Памятную книжку Полтавской губернии за 1865 год»*, у якій вживав словосполучення: *«Зиньковского у. в м. Опошнем»* [29, с. 106], **«Опошне м.»**, **«Опошанск[ая волость]»** [3, с. 70, 62],

«в м. **Опошнем**» [103, с. 5, 17, 19], а водночас уживав і таку форму, як «в м. **Опошне**» [44], «м. **Опошня**» [45].

1903 року, описуючи дороги Полтавської губернії, вчені зазначали: «К югу от города (Зінькова. – О.П.) направляется почтовый тракт на г. Полтаву. По этому тракту, верстах в 35 от города, при речке Тарапуньке и недалеко от берега р. Ворсклы расположено богатое волостное местечко **Опошне (Опошня)**...» [47, с. 426]. А в географічному покажчику до книги «Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. VII. Малороссия» (1903) спеціально зазначено два варіанти написання слова-топоніма: «**Опошня (-е)**, мч. Зеньковск. у.» [90, с. 492].

Варіант «**Опошне**» зафіксовано також і в картографічних матеріалах Російської імперії. Так, на карті Зіньківського повіту кінця XIX століття містечко теж означене як «**Опошне**» [1, с. 200 (карта)]. Те ж саме написано й на карті Зіньківського повіту початку XX століття [див.: 88, карта].

Енциклопедичний словник Фрідріха Брокгауза та Іллі Єфрона 1897 року подав довідку про це містечко Зіньківського повіту Полтавської губернії й на першому місці поставив назву «**Опошня**», а в дужках – «**Опошне**»: «**Опошня (Опошне)**»; надалі в енциклопедичній статті скрізь пишеться по-російськи «**Опошня**» [101, с. 37]. У військовій енциклопедії 1914 року подано статтю «**Опошня**», в якій згадано «**Опошненский замок**» під час військових баталій росіян і шведів 1709 року: «...Росс не решился вступить в бой и отступил в **Опошненский замок**...» [51, с. 136]. Тут використано прикметник «**опошненский**», похідний від топоніма «**Опошне**».

Так само і в місцевих публікаціях краєзнавчого характеру та в приватному листуванні траплявся варіант «**Опошне**» і похідний від нього прикметник «**опошанский**». Наприклад, полтавський церковний історик Панас Грановський 1901 року в книзі «Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем» повідомляв, що «м. **Опошне**» знаходиться на шляху з Полтави на Зіньків, на нерівній місцевості, перерізаний балками й річкою Тарапунькою (**Опишнею**) [23, с. 240]. 1902 року в праці «Записки о Полтаве и ее памятниках» історик-краєзнавець Василь Бучневич уточнював: «**Опошне, или Опошня** – местечко Зеньковского уезда, при ручье Тарапуньке, в 35 вер. от Зенькова» [10, с. 390]. Тобто, він на перше місце ставив місцевий варіант російської назви поселення. Лев Падалка 1914 року писав про існування в другій чверті XVII століття біля річки Ворскла поселення «**Опошне**» (за даними Боплана); він також використовував таке словосполучення: «...в направлении к м. **Опошнему**» [55, с. 183, 171]. В одній із публікацій члена Державної Ради В. І. Денисова «Ярмарки» трапився варіант топоніма «м. **Опошну**» (у називному відмінку) [28, с. 115].

Як випливає з поданих вище прикладів, нерідко автори публікацій одночасно подавали два варіанти назви в такій послідовності: «**Опошне (Опошня)**». Звідси можна зробити висновок, що книжну й діловодну назву «**Опошне**» вони вважали основною, більш точною й давньою, а «**Опошня**» – офіційним новітнім російським варіантом українського топоніма. Це підтверджується й іншомовними виданнями другої половини XIX століття. Наприклад, у третьому томі берлінського видання «Zeitschrift für allgemeine Erdkunde» за 1854 рік подано статистичні відомості про «**Oposchne**» [105, s. 453], а в «Geographisches Jahrbuch» за 1866 рік, що побачив

світ у німецькому місті Гота, у переліку населених пунктів Полтавської губернії теж зазначено «*Oroschne*» [104, с. 246]*.

Проте у Російській імперії до думки науковців, що не збігалася з русифікаторськими прагненнями великодержавців-шовіністів, ніхто з чиновників, причетних до розробки і втілення мовної політики, не дослухався.

Варіант топоніма «*Опошне*» також часто трапляється в ритованих написах на денцях глиняних виробів опішненських гончарів початку XX століття, зокрема таких відомих майстрів, як Федір Кариков, Федір Чирвенко, Іван Глидиревський та інших. Наприклад, на внутрішній поверхні кахлі гончаря Федора Карикова є ритований напис: «*Опошне Полт. губ.*» і там же – підпис ангобом «*Карик.*»; на іншій кахлі: «*Опошне Полт. губ. Кариков. 1906 г.*». Так само на глиняній мисці славетний опішненський гончар Федір Чирвенко залишив ритований напис: «*м. Опошне Полтавск губ. Ф. Н. Чирвенко*» [63]. Восени 1997 року в Полтаві віднайдено фрагменти глиняної декоративної плитки початку XX століття, автором якої був опішненський гончар Симон Горілей. На зовнішній поверхні однієї з них виявлено авторський ритований напис: «*Симеон Горилей Опошне*» [94, с. 171, 172].

У вітальній листівці матері Килини до її сина, гончаря Ничипора Тарасовича Пошивайла з Луганська до Опішного від 01.01.1914 року зазначено таку адресу: «*Полтавской губерни Зиньковскаго еъзда месте[чко] Опошне*» [18].

Початок XX століття прикметний появою публікацій українською мовою зі згадками про гончарство Опішного. У всіх них, від Львова до Києва, на початку століття домінував зрусифікований варіант назви містечка – «*Опошня*». Так, 1900 року, в «*Материялах до українсько-руської етнології*» відомий український етнограф, полтавець Федір Вовк повідомляв про експонування українського народного мистецтва на Всесвітній виставці в Парижі: «*Окрім сієї убогенької збірки на Виставі була ще серія гончарських виробів з Опошні з Полтавщини частиною засунута на полицю під самою стелею, а частиною розкидана поміж иньшими виробами усяких російських народів у так званому «Россійському селі»*» [19, с. 177].

Інший відомий український етнограф Михайло Русов, за матеріалами власних польових досліджень, у тих же «*Материялах до українсько-руської етнології*» 1905 року опублікував розвідку «*Гончарство у селі Опошні, у Полтавщині*» [79]. Учений писав: «*...На 43 версті від Полтави розкинуло ся велике село Опошня*»; «*...Опошнянці живлять ся не з самого тільки хліборобства*»; «*Земський шпиталь та гончарська школа заховали ся у ярах, подалі від центра життя Опошняньського*» [79, с. 41, 42]. У тексті його статті також є словосполучення: «*під самою Опошнею*», «*опошнянські глини*», «*у Опошні*», «*опошнянський гончарський круг*», «*Опошнянські гончарі*» [79, с. 42, 43, 44, 45, 48]. Отже, навіть побувавши в Опішному, він усе ж таки писав «*Опошня*», «*опошнянський*», тобто по-офіційному, а не по-народному. А в «*Покажчику*» до тома, в якому опубліковано статтю, назву поселення українською мовою подано як «*Опошня*»; відповідно до цього й французькою мовою – «*Oroschnia*» [62, с. 3, 9].

.....
* Висловлюю вдячність доктору культурології Анатолію Щербаню, який звернув мою увагу на ці видання

Прикметна й така малопомітна деталь: цитуючи рядки з «Енеїди», Михайло Русов писав не «*Корито Опішнянських слив*», як це написано в Івана Котляревського [див.: 16, с. 19; 17, с. 32], а підлаштував слова славетного полтавця під уживану ним топонімію: «*Іван Котляревський згадував, коли казав, що посла якогось царя принесли у подарунок Енеєві: «Корито Опішнянських слив»* [79, с. 42]. Отже, відойконімічне «*ї*» в розмовній українській мові Івана Котляревського кінця XVIII – початку XIX століття було замінено на «*о*», звичне для Михайла Русова й російськомовної практики початку XX століття. На противагу цьому спостереженню, у другій половині 1920-х років, цитуючи вже працю Михайла Русова («*Гончарство у селі Опішні, у Полтавщині*»), відповідно до політики українізації в тогочасній Україні науковці змінювали в назві поселення літеру «*о*» («*Опошня*»), на «*ї*» («*Опішня*»). Наприклад, Лідія Шульгина 1929 року писала: «*Русов М. Гончарство в с. Опішня у Полтавщині*» [99, с. 175].

1889 року в брошурі «*Местечко Опішня, Зеньковського уезда, Полтавской губернии: Статистико-экономический очерк*» Віктор Василенко **вперше публічно порушив питання про невідповідність офіційної назви містечка («Опошня») етнотопоніму «Опішне»**. Він неодноразово бував у Опішному, деякий час там жив, спілкувався з його мешканцями, результатом чого й стала праця, присвячена історії й соціально-економічному розвитку давнього козацького поселення. У ній дослідник спеціально наголошував: «*Туземные простолюдны в местечке и окрестностях, как известно нам непосредственно, произносят «Опішне» (окончание звучит как среднее между е и ѣ). Это произношение с акцентом не оставляет сомнения, что официальное начертание неправильно, так какъ слово производится от глагола опѣшить. По летописям писали «Опушное», но уж если писать на великорусский лад – то правильнее всего будет начертание «Опѣшное», но никак не Опішня... Последнее выходит столько исковеркано, как и официальное название Опішнянского предместья, ныне селения, Мисские млины, тогда как туземцы произносят обыкновенно «місьські», т. е. городские (Опошня была во времена гетманщины сотенным городом). В буквальнй точности следует писать «Місьські Млины», что означает «городские мельницы». Подобных исковерканных названий по Черниговской и Полтавской губ. наберется множество» [12, с. 3].*

За поданими в цьому ж виданні відомостями Віктора Василенка, у «*Смотренной книге городов Ахтырского полка 1686 г.*» фігурують словосполучення «*Опошенские жители*», «*Опошлинский перевоз*» [12, с. 7].

Таким чином, за переконанням Віктора Василенка, назва гончарної столиці походила від дієслова «опішити», що означає «уповільнити ходу, стати повільним». За словником української мови, упорядкованим Борисом Грінченком, «*Опішілий а. е. Ленивый, медлительный. Опішила служница...; Опішити, шію, єш, гл. Сделаться медлительным (в ходьбе) Кінь опішив...; Опішний, а. е = Опішілий. Опішний кінь...*» [86, с. 57].

На обнародувану Віктором Василенком концепцію походження етнотопоніма «Опішне» та заклик уточнити в офіційному діловодстві Російської імперії назву містечка з урахуванням народної топонімічної традиції через дванадцятиліття першим відгукнувся богослов і викладач російської словесності Кишинівської

духовної семінарії, кандидат богослов'я, уродженець села Лютенські Будища Зіньківського повіту Полтавської губернії Василь Курдиновський (1871–?) [52, с. 102-103], який 1901 року в двох номерах «*Полтавских епархиальных ведомостей*» опублікував статтю «*Местечко **Опошня** Зеньковского уезда Полтавской губернии. (Археографический этюд)*» [36]*.

Він не погодився з міркуваннями Віктора Василенка, які базувалися на глибокому знанні місцевих народних традицій, а тому продовжив своєрідну етимологічну дискусію, висловивши сумнів щодо правдоподібності його версії щодо походження назви «**Опішне**» «*от слова «опешить», так как казаки, спешивались на означенном месте для перехода через р. Ворсклу*» [36, № 3, с. 119-120]. Василь Курдиновський «*опровергнул означенное словопроизводство, «неудачную попытку определить значение этого названия», і висловив свою версію походження назви містечка, яка базувалася на словниковій базі російської мови й загалом була витримана в дусі самодержавницької ідеології. У праці мовилося про таке:*

*«В 1889 году в Полтаве была издана брошюрка Полтавского губернского статистического комитета под заглавием: «Местечко Опошня, Зеньковского уезда, Полтавской губернии», автор которой, известный знаток быта и старины Полтавской губернии г. В. И. Василенко, старается доказать, что самое название «**Опошня**» надо понимать, как «**Опішне**», происходящее от слова «опешить», так как казаки, спешивались на означенном месте для перехода через р. Ворсклу. Это словопроизводство как бы подсказывает о сравнительной малой давности м. **Опошни** и его незначительности до времени казаков, которые и дали ему имя. **Дальше мы опровергнем означенное словопроизводство, а сначала приведем древнейшее историческое свидетельство, говорящее о существовании м. Опошни еще в XII в.** Свидетельство это находится в «Истории Руссов или Малой России» известного белорусского архиепископа Георгия Конисского. Здесь на стр. 222 читаем: «В начале XII века один бродяга армянской ереси, Мартын Мних, разсеивал бредни свои, под видом греческого иеромонаха, в северной и восточной части Великороссии, и многих заразил таким своим заблуждением. Но когда приволокся он с таким замыслом на границу малороссийскую, то в селе Рублевке, в окрестности города **Опошни**, взят под арест и отправлен в Киев, где осужден он митрополитом и всем духовным собором тамошним, и по приговору его, апробованному и утвержденному Константинопольским патриархом, которому тогда малороссийское духовенство подчинено было, сожжен публично со всеми сочинениями своими, исполненными самих вздорных бредней». Мы не будем входить в исследование спорного вопроса о Мартыне Мнихе, в данном свидетельстве важно указание на то, что м. **Опошня** еще в XII веке существовало для нас.*

* Висловлюю вдячність науковому співробітнику Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, провідному науковому співробітнику Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, кандидату історичних наук, керамологу Віктору Міщанину за надану інформацію про статтю Василя Курдиновського

В позднейшее время после XII века м. **Опошня** особливо упоминается в XIV веке, однако под таким названием, что историки не узнали этого города, почему и умалчивают о нем.

Чтобы убедиться в основательности сказанного, надо выяснить смысл названия м. Опошни. В. И. Василенко, в указанном уже нами сочинении «местечке **Опошня**», делает, по нашему мнению, неудачную попытку определить значение этого названия. Он, основываясь на местном малорусском произношении этого названия «**Опишне**» (где конечное «е» смягчено йотированным «н», что в русском языке обычно изображается через «ѣ»), думает, что официальное начертание (**Опошня**) неправильно, так как «**Опишне**» должно производиться от слова опешить. Но такое соображение несостоятельно, потому же, почему, напр., несостоятельной была бы попытка обратить «Зинькив» местного произношения в «Зенькев» официального произношения, как пробует обратить г. Василенко в «**Опешное**» официальную «**Опошню**», («уж если писать на великорусский лад, говорит на 1-й стр. в прим., то правильнее всего будет начертание «**Опѣшное**», но никак не **Опошня**»).

Вопреки этому надо сказать, что малоросс ставит «и» не только там, где великоросс ставит «е», но и там, где великоросс ставит «о», напр., бир – бор, соль – соль, рис – рос, но также хлиб – хлеб, Зинькив – Зеньков. Так и «**Опишне**» произошло от **Опошня**, а не от «**Опешное**». И действительно, старинное письменное начертание этого имени ближе к **Опошня**, чем к «**Опешное**».

При Спасопреображенской церкви м. **Опошняго** хранится книга с такою надписью: сия книга, глаголемая Синодик, списася рабом Божиим священноиереом Стефаном Кириловичом во граде **Опошнем** при храме святого Преображения Господня в року от Р. Хр. 1693, мес. марте в 11-й день (слав. цифры мы сами заменили арабскими). Ясно, что неискорверканное на русский лад название местечка было «**Опошний град**».

В том же Синодике встречается и другое начертание: на одном из листов Синодика находим «упись священноиерея Артемона Бутовича, протопопа Зенковского и **Опушанского**». Это же начертание для нашего местечка находим и в «летописи самовидца», из которой приводит выдержки и сам г. Василенко в своей брошюре, когда говорит, что «сам Дорошенко, переправившись через Днепр потянул под **Опушное**». Так как и Синодик, и летопись самовидца носят на себе следы подделки под великорусское наречие, то название «**Опушное**» и есть неудачный переклад на русский лад малорусского названия. **Опошний град** очевидно церковная письменная форма названия, и в просторечии город назывался «**Опошне мисто или мистечко**» (–город) или короче, просто **Опишне**.

Что же значит это слово?

В России находится достаточно местностей с таким же или близким к этому названием. Ближе других названий стоит **Опочка**, речка, впадающая в Горосим, приток реки Осколец, впадающей в свою очередь в реку Оскол (см. книгу большого чертежа, изд. 1838 г. стр. 20 и 31-я), – далее город **Опочна**, Радомской губ., г. **Опочка** Псковской губернии; в старом Новгороде известна церковь св. Или «на опоках» и т. д.

Из «толкового словаря живого великорусского языка» В. И. Даля, видно, что в живом русском языке еще сохраняется слово **опока** (женс. рода) в значении «меловой известняк (мел или крейда, по-малорусски); белая сероватая глина, особенно, мергель». Сродство слова «**Опошне**» с «опокой» так близко, что, если **опока** – глина, то **Опошня** – глинище или глиница.

Такое объяснение названия местечка весьма правдоподобно, потому что **Опошня** издавна славится своею глиною и горшечным ремеслом. Оно не только правдоподобно, но и оправдывается историей. Чтобы это доказать, приведем некоторые исторические данные, касающиеся м. **Опошни** и относящиеся к XIV веку...

В это тревожное время для русских приезжает к Витовту татарский князь Лекса, принимает крещение и под именем Александра делается русским князем, «а вотчина у него была **Глинск, да Глиница, да Полтава**» (Собрание Сочинений М. Х. Максимовича. Т. II. «Путевое воспоминание о Полтаве», стр. 360).

И так, «вот первый Полтавский помещик, родоначальник князей Глинских!» восклицанием М. Х. Максимович.

Мы от себя прибавим, что это первый помещик и **Опошнянский**.

Глинск и Полтава и теперь существуют под теми же названиями и расположены по реке Ворскле, но где же между ними помещалась **Глиница**?

Конечно, на Ворскле же, где мы нашли «**Глинище**» или «**Глиницу**», т. е. **Опошню**.

Более ясного исторического указания на то, что **Опошня** – **Глиница** (или **Глинище**), не надобно, так как летописец очевидно перечислил города вотчины в порядке их расположения на р. Ворскле, а между Глинском и Полтавой на Ворскле мы и находим только два старых города: **Опошню** и Великие Будища. Из этих двух несомненно **Опошня** должна быть понимаема под **Глиницею**, раз глина называется **опокой**...» [36, №3, с. 119-124].

«И так интересующемуся **Опошненской** стариной надо не упускать из виду и тех церквей, которые были вынесены из м. **Опошни**, но сохранили свою старинную утварь, книги и пр.

Настоящий очерк м. **Опошни**, надеемся, убедит интересующихся местною археологией в том, что это место столь древне, что и археологические раскопки его окажутся не безрезультатными...» [36, № 4, с. 179].

Помилковість міркувань Василя Курдиновського полягає в невідповідності його висновків історичним реаліям. Зокрема, багатьох дослідників, у тому числі й Василя Курдиновського, ввела в оману «Історія Русів», де висловлено думку про згадку **Опішного** ще в XII столітті. Доктор культурології, керамолог Анатолій Щербань, проаналізувавши відповідний текст з історичної праці Георгія Кониського, стверджує, що зазначену дату «внесено пізнішим переписувачем чи видавцем твору... Немає сумнівів, – констатує дослідник, – що історія, наведена у «Історії русів», надумана російськими урядовцями для обґрунтування реформи церкви та боротьби з «розколом»... В XII столітті не могло існувати «села Рублевки». Принаймні, жодної згадки про це в історичних джерелах немає, та й подібні назви на той час не використовувалися. Тобто про те, що поселення під назвою **Опішне**

існувало у XII столітті достовірних писемних згадок немає» [100, с. 9, 10]. Версія Василя Курдиновського про згадку **Опішного** в XIV столітті під назвою «Глиниця» («Глинище») теж не підтверджена жодним історичним документом.

Автор у своїй статті постійно намагається провести думку про походження українських назв поселень винятково від російських слів. Тому його висновок про те, немовби українське **«Опишне»** *произошло от Опошня*», яке є російським спотвореним відповідником українського етнотопоніма, є безпідставним, оскільки поселення засновано в Україні, а не в Росії, і навіть не вихідцями з Росії. Курйоз полеміки полягає і в тому, що Віктор Василенко жодним словом не обмовився про опішування козаків для переходу через Ворсклу, що йому приписав Василь Курдиновський. Проте, здавалося б, незначна фальсифікація була необхідна словеснику як повід для висловлення власної мотивації дещо іншого характеру, що зумовлювалося його великоросійським патріотизмом. На противагу Віктору Василенку, який шукав походження назви містечка в українській культурі (мові), він вибудував власну схему походження назви, за якою український («малоросійський») термін **«Опишне»** немовби утворився від російського **«Опошня»**. Усе ж було з точністю до навпаки, адже й сам Василь Курдиновський окреслив закономірність: **«малоросс ставит «и» не только там, где великоросс ставит «е», но и там, где великоросс ставит «о», тобто насправді українське «і» росіяни замінили на російське «о»**.

Заявивши про наявність джерела українського варіанта топоніма в російській мовній культурі, як доказ правдоподібності цього твердження, Василь Курдиновський подав приклади існування подібних топонімів і гідронімів на обширах Російської імперії, звичайно ж, поза межами українських етнічних територій: річки **Опочка** й міста **Опочна** Радомської губернії, міста **Опочка** Псковської губернії, церкви св. Іллі **«на опоках»** у старому Новгороді. При цьому, жодного аналога на території України дослідник не віднайшов.

Василь Курдиновський також уперше висловив думку, немовби *«средство слова «Опишне» с «опокой» так близко, что, если опока – глина, то Опошня – глинище или глиница. Такое объяснение названия местечка весьма правдоподобно, потому что Опошня издавна славится своею глиною и горшечным ремеслом. Оно не только правдоподобно, но и оправдывается историей»; «из этих двух несомненно Опошня должна быть понимаема под Глиницею, раз глина называется опокой...»*. Проте у цьому випадку він зробив цей хибний висновок не на основі українського етнотопоніма (**«Опишне»**) й словникового запасу тогочасної української мови, а винятково беручи до уваги переклад назви на російський лад, спорідненість того неадекватного перекладу із зафіксованим Володимиром Далем у російській мові словом **«опока»**, яке буцімто означало білу мергельну глину. Як порівняльні матеріали він використав подібні топоніми й гідронім із території Росії, які, знову ж таки, до України не мали ніякого відношення. Незважаючи на алогічність цих міркувань і відсутність будь-яких мовознавчих чи історичних документальних підтверджень, цю надуману версію, після довгого забуття, наприкінці 1960-х років було розтиражовано істориками, письменниками й мовознавцями.

Дослідник також вигадав, немовби «*неисковерканное на русский лад* (тобто українською мовою. – О. П.) *название местечка было «Опошный град»*, хоча така назва не трапляється в жодному історичному документі. Також він помилився, стверджуючи, немовби «*название «Опушное» и есть неудачный переклад на русский лад малорусского названия»*, оскільки ця назва відповідала місцевій староукраїнській мовній традиції й саме з неї згодом постав російський варіант топоніма.

Одночасно Василь Курдиновський висловив і вірне, на мою думку, спостереження, яке не тільки не спростовує міркування Віктора Василенка, а й навпаки, підтверджує його. Зокрема, про те, що «*в просторечии город назывался «Опошне мисто или местечко» (–город) или короче, просто Опишне»*.

1914 року відомий полтавський статистик, історик, етнограф, краєзнавець і громадський діяч, уродженець Чорних Полтавської губернії Лев Падалка (1859–1927), у праці «*Прошлое Полтавской территории и ее заселение: Исследования и материалы с картами»*, означив походження топоніма «*Опошня»* від слова, яке означало, на його думку, поселення на «*опоких»* кручах. Він писав: «*м. Опошня (из Опошнь, т. е. поселение на «опоких» обрывах)*» [55, с. 208]. Отже, дослідник однозначно відніс **Опішне** до населених пунктів Полтавщини, які отримали свою назву від природних особливостей місцевості, зокрема «*получившие свои названия за природные свойства или особенности данной местности»*. При цьому звертав увагу на ту обставину, що «*природа оставила след в названиях поселений и межевых земельных площадей там, где история не сказала ничего ясно»* [55, с. 208, 105]. Важливе й таке спостереження вченого: «*...Под воздействием природы формировались названия преимущественно в территориальных частях за Сулою с последовательным умножением таких названий по мере приближения к восточным пределам губернии* (тобто в напрямку до Опішного. – О. П.). *И эти выводы согласуются с выводами из исторических источников»* [55, с. 112]. Міркування дослідника стали ще однією версією походження назви славетного містечка.

Лев Падалка брав за основу етимологічного пошуку не етимон (етнопонім), а його російський переклад, а тому виходив з російської мовної традиції XVIII–XIX століть і не брав до уваги словниковий запас староукраїнської мови XIV–XVII століть, в якому досі не виявлено слова «*опока»*. Водночас, він не поділяв думку Василя Курдиновського про походження назви поселення від гончарної глини «опоки», хоча й виводив назву поселення на кручах від слова, що означувало підвищену «*опокову»* місцевість. При цьому історик теж, напевно, як і Василь Курдиновський, покликався на словник Володимира Даля, зокрема на подані в ньому прикметники: «*опочистая, опокватая почва, белая, известковатый суглинок»* [26, с. 681].

На початку XX століття в публікаціях українською мовою все частіше з'являлася назва «*Опішня»*, яка постала не як відновлений етимон, а як часткова українізація російського слова «*Опошня»*. Його поява була зумовлена прагненням патріотично налаштованих діячів вітчизняної культури дерусифікувати українську топонімію на основі народно-історичних форм.

Частково українізований варіант топоніма «**Опішня**» з'явився в україномовних публікаціях приблизно з 1908 року, передовсім у виданнях, де редактором була письменниця, фольклорист і етнограф, мати Лесі Українки й сестра Михайла Драгоманова Олена Пчілка (Косач) (1849–1930)*. Вона народилася в місті Гадяч, що за 70 км від Опішного. Жила також у Полтаві і в Києві. Цікавилася досягненнями опішненських гончарів. У своїх публікаціях, у редактованому нею з 1908 року часописі «*Рідний край*», вона часто подавала статті, інформаційні й фотоматеріали про опішненське гончарство. Саме її причетність до популяризації опішненської кераміки, гадаю, й стала визначальною в тому, що саме вона почала впроваджувати в журнальних публікаціях варіант топоніма «**Опішня**». Це ж стало можливим тільки після російської революції 1905 року, коли окупаційна влада дозволила видавати україномовні книги, а Емський акт 1876 року фактично втратив чинність, хоча його й не було скасовано.

Подам приклади окремих згадок про варіант «**Опішня**» в публікаціях «*Рідного краю*». Так, 19 березня 1910 року Олена Пчілка помістила в часописі фото з таким підписом: «*Глиняні вироби полтавських гончарів (в міст. **Опішні**, Миргородського повіту). Збіранка Олени Пчілки*» [73]. У наступному числі видання, в статті «*Ліпні вироби полтавських гончарів*», письменниця звично писала: «*Гніздом таких ліпних виробів єсть містечко **Опішня**, що на шляху між г. Зіньковом і Полтавою), та село Мійські Млини (сусіднє з **Опішнею**). Можна вказати й **опошнянських** майстрів, що стали вже відомі в тій околиці... Містечко **Опішня**, що має в своїх горах дуже хорошу глину, здавен уславилося в Полтавщині глиняним посудом... Що ж до вироблення в **Опішні** глиняних постатей, то, рівняючи до посуду, вони з'явилися не так давно; може бути, що вироби ці пішли з Гоголівської миргородської школи, – себ-то там гончарі могли побачити зразки такої роботи; але **опошнянські** майстри, прості гончарі, не проходили науки в миргородській школі і працюють самостійно.... Трапилося нам купити в **Опішні**, в самого гончара, в його «робітні», (в клуні), тільки що вироблену й таку працю: «*Гоголь слухає лірника*... (Колись напишу більше про ту свою подоріж до **Опішні**, до сього полтавського народного «скульпторського» гнізда)» [74]. Отже, Олена Пчілка використовувала новий варіант назви містечка – «**Опішня**» – з відповідними відмінковими формами («в **Опішні**», «з **Опішнею**»), а проте прикметникові форми утворювала не від варіанта «**Опішня**», а від варіанта «**Опошня**», типового для інших тогочасних публікацій українською мовою – «**опошнянських**», «**опошнянські**».*

Щоправда, і в Олени Пчілки інколи до текстів потрапляв типовий для того часу варіант «**Опошня**». Так, на початку грудня 1910 року Олена Пчілка звично писала: «*Малювання на полтавських мисках (м. **Опішня**)*», «*Всі вони з Полтавщини, з містечка **Опішні**...*» [61, с. 29, 30]. А вже в наступній публікації наприкінці цього ж місяця вона стверджувала: «*Ще недавно миргородська школа давала надію, що в її розвиватиметься місцевий хист, що вона стане осередком, де процвіте*

* Кандидат мистецтвознавства, керамолог Олена Клименко стверджувала, що «*нинішня офіційна назва «**Опішня**» з'явилася у XIX ст. Давня назва містечка – «**Опішне**». Вона досі ще збереглася в розмовній мові місцевого населення*» [33, арк. 180]

цілий відділ нашого народного мистецтва. Під боком пак, близько від Миргорода, борються за свою народну українську творчість такі місця, як **Опошня**, Мійські Млини, Великі Будища, де так міцно корениться особливого типу гончарство й малювання гончарського посуду...» [50, с. 16]. У лютневому номері часопису за 1911 рік вона подала малюнок скульптури роботи опішненського гончаря й підписала його так: «Глиняна постать Т. Г. Шевченка. Робота полтавських гончарів (у м. **Опішні**)» [72, с. 4]; а в квітневому номері топонім означила так само: «Подаємо тут два зразки мальованих українських мисок. Обидва зразки – з Полтавщини, з м. **Опішні**» [75].

У той час, коли Олена Пчілка в своїх публікаціях частіше писала «**Опішня**», то інший автор «*Рідного Краю*» – відомий український мистець Опанас Сластьон – писав винятково «**Опошня**» («в **Опошні**»). Наприклад, у березні 1911 року, в статті «Українські керамічні вироби в Австрії, на Віденській кустарній виставці й наша допомога кустарництву», констатував: «Замість такої мандрівної школи-майстерні, полтавське земство вибудувало величезну мистецьку-промислову Миргородську гончарну школу; ту школу поставлено не в **Опошні** наприклад, де з-давен велося гончарство, а в місцевості, де ніколи ніякого гончарства і не було», «...Місцевий гончар багато вже років чує, що для його існує десь «Гоголівська школа», що була вже якась «показательна майстерня» (в **Опошні**), а в тій школі кустареві нічого не показували...» [85, с. 15]. Прикметно також, що Опанас Сластьон окремі свої публікації в українській періодиці 1910-х років підписував псевдонімом «**Опошнянський Гончар**» [див.: 84; 82; 83]. Подібним чином Лев Падалка 1914 року, в некролозі на смерть Віктора Василенка, писав українською мовою, використовуючи російський варіант назви топоніма: «Так описані ним м. **Опошня**, Зіньк. пов... Після того на власну-руч пробував В. Ів. засновувать гончарні артілі в **Опошні**, Зіньків. повіту, для чого й переселився був на деякий час в **Опошню**...» [54]. Так само Євгенія Щербаківська, дружина архітектора й графіка Василя Григоровича Кричевського, 2 липня 1914 року написала поштову листівку до свого батька, священника Михайла Щербаківського, в якій повідомила адресу свого перебування: «м. **Опошня** Полтавской губ. Зіньковського уезда». На цій же листівці є й поштовий штемпель: «**ОПОШНЯ ПОЛТ. Г. 4 – 7 – 14**» [40]. Михайло Грушевський у своїй фундаментальній «*Історії України-Руси*» теж користувався варіантом топоніма «**Опошня**» й похідним від нього прикметником «**опошнянський**» (наприклад, писав про лист «**опошнянського отамана Носа до воеводи колонтаївського**» [24, с. 221-222].

1911 року в Ромнах Полтавської губернії побачила світ брошура галичанина Осипа Білоскурського «*Як робити глиняну посуду*». У ній відомий український технолог-кераміст писав: «Недавно ще читало ся в газетах, що російський Консул в Лондоні, доніс Зіньківській Земській Управі о тім, що гончарські вироби містечка **Опошні** (Полтавської губ.), дуже цінять ся і подобають ся в Англії» [7, с. 3]. Отже, у мові тогочасних українських друкованих видань загальноновживаним був топонім **Опошня**. Водночас похідним від нього прикметником нерідко було не «**опошнянська**», а «**опішнянська**» [7, с. 3]. 1913 року М. Л-кий в українській газеті «*Рада*» повідомляв про те, що «художник С. І. Васильківський видав дуже дорогий,

але з наукового боку малоцінний збірник мотивів українського орнаменту, а також 12 листовних карток в красках з своїх картин». Серед тих 12 листівок була одна з назвою: «Хата в с. **Опошні...**» [42]. Того ж року в часописі «Сяйво» опубліковано статтю Миколи Біляшевського «Де-що про українську орнаментуку». Матеріал проілюстровано фото глиняної посудини з підписом «Сучасний горщик; м. **Опішня**, Полтав. губ.» [9, с. 73].

У книжці № 2610 Поштово-телеграфної державної ощадної каси, виписаної 2 жовтня 1913 року на ім'я Штанька Василя Яковича, назву містечка зазначено так: «**м. Опошнь**» («**Опошне**»), оскільки в російській мові звук **ѣ** («**ять**») читається як «е» (є або українське «є»). Прикметно, що більш давнє закінчення слова уживано службовцем ощадкаси навіть незважаючи на те, що на поштовому штемпелі тієї ж таки каси написано «**ОПОШНЯ ПОЛТ. Г.**» [67]. За цією ж раритетною касовою книжкою можна прослідкувати, як, залежно від політичних подій у країні, змінювалася мовна ідеологія. До революційних подій 1917 року всі записи в книжці зроблено російською мовою із зазначенням грошової одиниці «**рубль**». За вересень 1918 року з'явився запис із суміші української й російської мов з означенням грошової одиниці «**карбованець**», що було наслідком тимчасової політики українізації, яку впроваджувала Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського. Очевидно, 1918 року було виготовлено й новий поштовий штемпель, дещо більшого діаметра, аніж той, що застосовували впродовж попередніх років. На ньому, як і раніше, був напис «**ОПОШНЯ ПОЛТ.**» [67].

Загалом же, у джерелах початку ХХ століття вже співіснували чотири варіанти назви гончарної столиці: «**Опошня**», «**Опішня**», «**Опішне**» («**Опішне**») і навіть «**Опочна**». В опублікованій праці Василя Ляскоронського «*Городища, курганы и длинные (змиевые) валы по течению рр. Псла и Ворсклы*» (1907) вжито два варіанти назви: «в промежутке между с. Глинском и м. **Опошной**»; «в полуверсте за м. **Опашней**» [43, с.182, 185]. Ймовірно, в останньому варіанті допущено суто друкарську помилку. 17 січня 1910 року в часописі «*Рідний Край*» опубліковано «*Лист з Полтави*», підписаний невідомою особою, яка заховалася за псевдонімом «*Явір*». Кореспондент повідомляє: «*Перед нами список – 89 гласних Полтавського губернського земства; з них – по числу повітів у губернії – 15 предводителів дворянства, 15 предсідателів повітових управ; останні 59 теж всі дворяне та чиновники; з них один тільки козак із **Опішнього**, Штанько Олексій*» [102, с. 3]. Тут маємо приклад використання варіанта назви містечка в живій розмовній мові місцевого населення.

1912 року відомий український збирач і дослідник української народної музики, музичний етнограф, фольклорист, педагог і перекладач Осип Роздольський (1872–1945) здійснив дослідження пісенної творчості серед мешканців Опішного. Його польові напрацювання в гончарній столиці України нині зберігаються в Наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України. На листах паперу із текстами народних пісень, а також із нотними записами Осип Роздольський уже натоді проставив місце своїх польових фольклористичних студій: «**Опішне**» [див.: 77]. До Опішного Осипа Роздольського, а також братів

Вадима і Данила Щербаківських, музикознавця Василя Верховинця-Костева, привіз Василь Кричевський, який разом з ними брав участь у комплексній етнографічно-фольклорній експедиції Полтавщиною й Київщиною [52, с. 67]*.

Тим часом, відомий український технолог-кераміст, інструктор з кераміки Юрко Лебішак, приїхавши до Полтави з півдавстрійської Галичини на запрошення Полтавського губернського земства очолити Опішненський гончарний показовий пункт, 23.11.1912 року писав своєму братові, гімназійному професору Осипові Лебішаку в місто Городенка (Покуття): «...Я вже затащився в Полтаву і за пару днів поїду до **Опочної** до своєї школи...», а насамкінець уточнив свою майбутню адресу помешкання: «**Опочно** губ. Полтавська Росія» [41]. Ймовірно, Юрко Лебішак використав назву містечка за аналогією з більш відомим йому польським містечком **Опочно (Oporcno)**, що знаходиться на півдорозі від Варшави до Кракова. Від середини XIV століття через **Опочно** проходив великий торговельний шлях з Польщі до Угорщини та Русі, так само, як поблизу **Опішного** пролягала найбільша транспортна артерія, що з'єднувала північ і південь України – так званий Муравський шлях з Південної України на північ, до кордону з Московією. Написання назви **Опішного** і **Опочинського** повіту в давніх польських джерелах майже ідентичні (**Oporcziński / Powiat Oporczyński**). Є значна кількість версій щодо походження назви **Опочно**. Найчастіше її пов'язують зі словом «**опока**», яке польською означає осадову вапнякову породу білої і кремової барви. Давніше воно означувало скелю, камінь. **Опочно** дійсно розташовується в північно-східній частині Опочинського узгір'я на вапняковому підвищенні висотою 234 метри над рівнем моря {висота Опішного – близько 208 (196) м над рівнем моря}. До речі, за півстоліття до Юрка Лебішака, 1860 року, в одному з видань, а саме в книзі німця за походженням Івана Штукенберга «*Статистические труды*» було використано такий же російський варіант назви містечка, а саме – «**Опочня**» [98, с. 15].

* * *

Таким чином, упродовж другої чверті XVIII – початку XX століття український етнотопонім «**Опішне**» був прикметою лише розмовної мови й побутував у середовищі місцевого населення. Більшість поданих у статті прикладів використання назви поселення в цей історичний період майже винятково стосуються російськомовних діловодства, листування представників влади, історичної літератури, літописання тощо. Зокрема, саме в другій чверті XVIII століття український етнотопонім «**Опішне**», що відповідав словотворчим і фонетичним особливостям української мови, російські й підросійські канцеляристи остаточно утвердили на російський манер як «**Опошне**». Цей варіант домінував у російському мовленні до середини XVIII століття. Тоді ж поширився й прикметник від цього найменування – «**Опошнянский**».

* Висловлюю вдячність доктору культурології Анатолію Щербаню, який звернув мою увагу на цей фонд Осипа Роздольського

В останній третині цього ж століття в літературі вже співіснували два російські варіанти українського ойконіма: «**Опошне**» та «**Опошня**». Упродовж XIX століття вже повсюдно в офіційному російськомовному діловодстві й книжково-журнальних публікаціях утвердилася назва «**Опошня**», яка стала домінуючою. При цьому, ще й на межі XIX–XX століть траплялося використання варіанта топоніма «**Опошне**». Натомість практично відсутні джерела, які б фіксували назву містечка в живому усному мовленні місцевого українського населення. Тільки в засновника нової української літератури Івана Котляревського з'явилося слово «**опішнянський**» (1809); згодом у Віктора Василенка – «**Опішне**» (1889); у Василя Курдиновського – «**Опишне**» (1901), С. І. Лисенка – «**Опішнего**», «**у Опішньому**» (1904) тощо.

Початок XX століття прикметний появою публікацій українською мовою зі згадками про гончарство Опішного. У всіх них, від Львова до Києва, як і в мові тогочасної української інтелігенції, домінував зрусифікований варіант назви містечка – «**Опошня**». Приблизно з 1908 року в україномовних публікаціях почав з'являтися частково українізований варіант топоніма «**Опішня**». Його поява була зумовлена прагненням патріотично налаштованих діячів вітчизняної культури дерусифікувати українську топонімію. Проте реальне використання етнотопоніма в офіційному діловодстві та в літературі стало можливим лише від початку українських визвольних змагань 1917–1921 років та короткочасного періоду впровадження політики українізації. Цим спробам українських патріотів з відновлення українського мовно-культурного простору буде присвячено наступні публікації автора.

1. *Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–1941 рр.) : довідник з історії адміністративно-територіального поділу. – Полтава : Департамент поліграфії ПП «ЕНТ», 2002. – 205 с.*
2. *Ажнюк Б. М. Лінгвоцид / Б. М. Ажнюк // Українська мова : енциклопедія. – К. : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. – С. 315-318.*
3. *Алфавитный список городов, местечек, сел, значительнейших деревень и хуторов Полтавской губернии // Бодянский Павел. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. – Полтава : В типографии Н. Пигуренко и Губернского Правления, 1865. – Отдел III. – 116 с.*
4. *Арандаренко Николай. Записки о Полтавской губернии Николая Арандаренка, составленные в 1846 году : в 3-х частях / Николай Арандаренко. – Полтава : в Типографии Губернского Правления, 1848. – Ч. I. – II, 193 с. ; 1849. – Ч. II. – IV, 385 с. ; 1852. – Ч. III. – V, 434, 49 с.*
5. *Атлас Российской Империи, содержащий в себе 51 губернию, 4 области, Царство Польское и Княжество Финляндское. – СПб. : Военнотипографическое депо, 1835. – 68 с.*
6. *Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства / Д. Н. Бантыш-Каменский. – К. : Час, 1993. – 656 с.*

7. Білоскурський Осип. Як робити глиняну посуду / Осип Білоскурський. – Ромни : з друкарні З. Л. Хотякова, 1911. – 32 с.
8. Білоусько О. А. 100 відповідей на запитання з історії України / О. А. Білоусько, А. М. Киридон, П. В. Киридон, П. А. Кравченко. – Опішне : Українське Народознавство, 1998. – 424 с.
9. Біляшевський Микола. Де-що про українську орнаментику / Микола Біляшевський // Сяйво. – 1913. – Ч. 3. – Березень. – С. 72-78.
10. Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятниках / В. Е. Бучневич. – 2-е изд. Исправл. и дополн. с планом Полтавской битвы и достопримечательностями г. Полтавы. – Харьков : «Издательство САГА», 2008. – 6, 449, 24 с. (Репринтное воспроизв. издания Полтава : Типо-литогр. Губернск. Правл. 1902 г.).
11. Варвянська Т. В. «Розрита Могила» / Т. В. Варвянська, О. Б. Супруненко. – Полтава : Видавничий центр «Археологія», 1996. – 48 с. (Серія «Пам'ятки археології Полтавщини»).
12. Василенко В. И. Местечко Опoшня, Зеньковского уезда, Полтавской губернии : статистико-экономический очерк / В. И. Василенко. – Полтава : Типография Губернского Правления, 1889. – 40 с.
13. Вводный лист. [Козака Павла Федоровича Шияна]. Зіньків. 01.11.1912 // Приватний архів Олесь Пошивайла.
14. Ведомости состоящим в Малороссийской губернии селениям, с показанием, в каких оных поветах и сколько в каждом платящих подати мужеска пола душ // Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – К. : Наукова думка, 1997. – С. 127-184.
15. Величко С. В. Літопис / С. В. Величко ; переклад з книжної української мови, вступня стаття, коментарі В. О. Шевчука ; відповідальний редактор О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 376 с. ; Т. 2. – 644 с.
16. Виргилиева Энеида на малороссийский язык переложенная И. Котляревским. Вновь исправленная и дополненная противу прежних изданий. – СПб : в медицинской типографии, 1809. – Ч. I-IV. – 45 с.
17. Виргилиева Энеида, на малороссийский язык переложенная И. Котляревским. – Харьков : в университетской типографии, 1842. – Ч. IV. – 71 с.
18. Вітальна листівка матері Килини до її сина, гончаря Ничипора Тарасовича Пошивайла. Луганськ. 01.01.1914 // Приватний архів Олесь Пошивайла.
19. Вовк Х. Паризька Вистава 1900 р. / Х. Вовк // Материяли до українсько-руської етнології. – 1900. – Т. III. – С. 176-177.
20. Всеобщий географический и статистический словарь : состав. Кн. С. П. Гагарин. – Москва : в Типографии А. Семена, 1843. – Ч. 3 : Н-Ф. – 4, 645 с.
21. Выпись из метрической книги часть третья о умерших за 1910 год. Опішне. 26.08.1913 // Приватний архів Олесь Пошивайла.
22. Гейко А. Опішнянські старожитності козацької доби / А. Гейко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : збірник статей. – К. : Рідний край, 2001. – Вип. 12. – С. 369-372.
23. Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем / А. Грановский. – Полтава : Типо-литография М. Л. Старожицкого, 1901. – Вып. I. – 418 с.
24. Грушевський Михайло. Історія України-Руси : у 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – К. : Наукова думка, 1998. – Т. X. – 408 с.

25. Грушевський М. С. *Очерк истории украинского народа* / М. С. Грушевский ; составители и авторы историко-биографического очерка Ф. П. Шевченко, В. А. Смолий. – К. : Лыбидь, 1990. – 400 с.
26. *Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка* : Т. 1-4 / Владимир Даль. – М. : Русский язык, 1989. – Т. 2. – 783 с.
27. *Дело о раскопках И. А. Зарецкого в Богодуховском уезде Харьковской губ. в 1887–1888 г.г. Копия отчета. Начато/окончено 25 июля 1925 г.* // Научный архив Института истории материальной культуры РАН. – Ф. 2. – 1925. – Д. 216. – 11 л.
28. *Денисов В. И. Ярмарки / В. И. Денисов.* – СПб. : Типография В. Ф. Киршбаума (отделение), 1911. – 139 с.
29. *Древнейшие церкви в Полтавской губернии* // Бодянский Павел. *Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год.* – Полтава : В типографии Н. Пигуренко и Губернского Правления, 1865. – Отдел I. *Материалы для статистики Полтавской губернии.* – С. 103-108.
30. *Закладна дошка церкви Всіх Святих. Описне. 04.06.1775. Свинець, лиття, ритунання, 25x23 см* // Національний музей-заповідник українського гончарства, інв. № НД-234.
31. *Зінківщина : історичні нариси.* – Полтава : ІнтерГрафіка, 2006. – 640 с. + 112 кол. вкл.
32. *Ильин А. А. Подробный атлас Российской Империи с планами главных городов. 72 карты* / А. А. Ильин. – СПб. : Издание картографического заведения А. Ильина, 1876. – 74 с.
33. *Клименко Олена. Народна кераміка Опішні (до проблеми традицій та інновацій в народних художніх промислах) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства.* – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України, 1995. – 340 арк. (рукопис) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 36/2. – 342 арк.
34. *Конисский Георгий. История Русов или Малой России* / Георгий Конисский. – М. : Университетская типография, 1846. – 2, IV, VI, 262, 1, 45 с.
35. *Крижановська Н. В Опішнях свято* / Н. Крижановська // *Зоря Полтавщини.* – Полтава, 1989. – № 36. – 12 лютого. – С. 4.
36. *Курдиновский Василий. Местечко Опошня Зеньковского уезда Полтавской губернии. (Археографический этюд)* / Василий Курдиновский // *Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная.* – 1901. – № 3. – С. 119-124 ; № 4. – С. 174-179.
37. *Лисенко С. И. Гончарный промысел в м. Сенче* / С. И. Лисенко // *Лисенко С. И. Очерки домашних промыслов и ремесл Полтавской губернии. Выпуск 3-й. Промыслы Лохвицкого уезда.* – Полтава : типо-литогр. Торгов. Дома «Л. Т. Фришберг», 1904. – С. 124-133.
38. *Лисенко С. И. Гончары* / С. И. Лисенко // *Лисенко С. И. Очерки домашних промыслов и ремесл Полтавской губернии. Выпуск 2-й. Роменский уезд.* – Одесса : Славянская типогр. Н. Хрисогелос, 1901. – С. 347-373.
39. *Лисенко С. И. Поставмукские гончары* / С. И. Лисенко // *Лисенко С. И. Очерки домашних промыслов и ремесл Полтавской губернии. Выпуск 3-й. Промыслы*

- Лохвицького уезда. – Полтава : типо-литогр. Торгов. Дома «Л. Т. Фришберг», 1904. – С.50-77.
40. Листівка Євгенії Щербаківської від 02.07.2014 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 21. – Оп. 7. – Од. зб. 45.
41. Листівка Юрка Лебішака від 27.11.1912 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 393.
42. Л-кий М. Українське мистецтво в 1912 році / М. Л-кий // Рада. – 1913. – № 5. – С. 2.
43. Ляскоронский В. Г. Городища, курганы и длинные (змиевые) валы по течению рр. Псла и Ворсклы / В. Г. Ляскоронский // Труды тринадцатого Археологического съезда в Екатеринославе. 1905 / под редакцией графини Уваровой. – М. : Типография Г. Лисснера и Д. Собко, 1907. – Т. 1. – С. 158-198.
44. Места волостных правлений ведомства палаты государственных имуществ Полтавской губернии и число душ в каждой волости // Бодянский Павел. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. – Полтава : В типографии Н. Пигуренко и Губернского Правления, 1865. – Отдел IV. Справочные сведения. – С. 133-136.
45. Места жительства благочинных Полтавской епархии и наименование местностей, церкви которых находятся в заведывании каждого из них // Бодянский Павел. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. – Полтава : В типографии Н. Пигуренко и Губернского Правления, 1865. – Отдел IV. Справочные сведения. – С. 137-147.
46. Мокляк Володимир. Полтавщина козацька (від Люблінської унії до Коломацької ради) / Володимир Мокляк. – Полтава : АСМІ, 2008. – 264 с.
47. Морачевский В. В. Пути, примыкающие к Киеву и линии северной части области / В. В. Морачевский, Б. Г. Карпов, И. М. Малышева // Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. VII. Малороссия / под редакцией В. П. Семенова. – СПб. : издание А. Ф. Девриена, 1903. – С. 318-463.
48. Наливайко Степан. Опішня : гончарна столиця України на індоарійському тлі / Степан Наливайко // Українознавство. – 2010. – № 1. – С. 175-183.
49. Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела. – К. : Наукова думка, 1989. – 392 с.
50. О. П. Непевна путь Миргородської школи / П. О. // Рідний Край. – 1910. – № 3. – Декабрь. – С. 15-16.
51. Опoшня // Военная энциклопедия. – Петроград : Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1914. – С. 136.
52. Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века / И. Ф. Павловский. – Полтава : Типо-литография преемников Дохмана, 1912. – 238 с.
53. Павловський Вадим. Василь Григорович Кричевський. Життя і творчість : монографія / Вадим Павловський. – Нью-Йорк : Видано Українською Вільною Академією Наук у С.Ш.А., 1974. – 350 с.
54. Падалка Л. В. І. Василенко. (Некролог) / Л. В. Падалка // Рада. – 1914. – № 82. – 12 апреля. – С. 3.

55. Падалка Л. В. *Прошлое Полтавской территории и ее заселение : исследования и материалы с картами / Л. В. Падалка. – Полтава : Т-во Печатного Дела (тип., быв. Дохмана), 1914. – X, 238 с.*
56. *Памятная книжка Полтавской губернии на 1916 год. – Полтава : Типо-Литография Губернского Правления, 1916. – XXX, 429 с.*
57. Панченко Володимир. *До історії геральдики містечка Опішні XVIII століття / Володимир Панченко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірник наукових праць. – Київ – Нікополь : НДЦ «Часи козацькі ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. – Вип. 22. – Ч. II. – С. 83-85.*
58. Панченко Володимир. *Старовинні герби українських міст / Володимир Панченко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018. – 384 с.*
59. Пирский Иаков. *Краткие историко-статистические сведения о святых храмах местечка Опошни, Полтавской епархии / Иаков Пирский // Полтавские епархиальные ведомости : часть неофициальная. – 1870. – № 4. – 15 февраля. – С. 111-128.*
60. П-ка О. *Малювання на українських мисках / О. П-ка // Рідний Край. – 1910. – № 1. – Декабрь. – С. 28-30.*
61. *Платежная книжка Зеньковского уезда, Опошнянской волости Опошнянского общества Павла Федоровича Шияна. Опішне. 1907 // Приватний архів Олесь Пошивайла.*
62. *Показчик // Материяли до українсько-руської етнології. – 1905. – Т. VI. – С.1-10.*
63. *Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Фондосховище.*
64. *Полтавщина : історичний нарис. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – 592 с. + 48 с. вкл.*
65. *По Указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА. Опішне. 04.03.1914 // Приватний архів Олесь Пошивайла*
66. *По Указу Его Императорского Величества. Опішне. 23.12.1914 // Приватний архів Олесь Пошивайла.*
67. *Почтово-телеграфная государственная сберегательная касса в м. Опошнь Зеньковского уезда, Полтавской губернии. Книжка № 2610 // Приватний архів Олесь Пошивайла.*
68. *Пошивайло Олесь. Гончарська столиця України: по-українськи «Опішне», а не Опішня» / Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2000. – 24 с.*
69. *Пошивайло Олесь. По-українськи «Опішне», а не «Опішня» / Олесь Пошивайло // Пошивайло Олесь. Гончарська столиця України : Видавництво «Українське Народознавство», 2000. – 72 с.*
70. *Пошивайло Олесь. По-українськи «Опішне», а не «Опішня» / Олесь Пошивайло // Пошивайло Олесь. Опішне – Гончарська столиця України. – Опішне : Українське Народознавство, 2000. – С. 21-33.*
71. *Протокол. Опішне. 25.06.1915 // Приватний архів Олесь Пошивайла.*
72. [Пчілка Олена]. *Глиняна постать Т. Г. Шевченка. Робота полтавських гончарів (у м. Опішні) / [Олена Пчілка] // Рідний Край. – 1911. – № 9-10. – Февраль. – С. 4.*
73. [Пчілка Олена]. *Глиняні вироби полтавських гончарів (в міст. Опішні, Миргородського повіту) / збіранка Олени Пчілки // Рідний Край. – 1910. – Ч. 39. – 19 березня. – С. 8.*
74. *Пчілка Олена. Ліпні вироби полтавських гончарів / Олена Пчілка // Рідний Край. – 1910. – Ч. 40. – 29 березня. – С. 5-6.*

75. [Пчілка Олена]. Українські миски / [Олена Пчілка] // Рідний Край. – 1911. – № 15. – Апріль. – С. 3.
76. Ревизская сказка м. Опошни Зеньковского уезда за 1835–1838 годы // Полтавський державний обласний архів. – Ф. 222. – Оп. 1. – Од. зб. 674. – 970 арк.
77. Роздольський О. І. Пісні соціально-побутові, родинно-побутові, весільні. З мелод. Дожовтнева тематика. с. Опішня (Опішне). – Полт. губерн. Теп. Полтавська обл. // Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України. – Ф. 40-1. – Од. зб. 35. – 62 арк.
78. Рубан Василий. Краткие географические, политические и исторические известия о Малой России, с приобщением украинских трактатов и известии о почтах, також списка духовных и светских тамо находящихся ныне чинов, числа народа и прочая из разных мест собраны и изданы в свет Василием Рубаном / Василий Рубан. – СПб. : [Типография Морского Кадетского Корпуса], 1773. – 95 с.
79. Русов Михайло. Гончарство у селі Опошні, у Полтавщині / Михайло Русов // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1905. – Т. VI. – С. 41-59.
80. Сборник статистических сведений о Полтавской губернии. – Полтава : Печатано в типографиях: Губернского Правления и Пигуренко, 1869. – X, 109, 448, 216, 136 с.
81. Свидетельство о явке к исполнению воинской повинности. Шиян, Павел Федорович, козак Опошанской волости... Зіньків. 03.11.1891 // Приватний архів Олесь Пошивайло.
82. [Сластьон О.]. Несподівані відгуки після першої української артистичної виставки / [О. Сластьон] // Рада. – 1912. – № 123. – 12 червня. – С. 2 ; № 124. – 13 червня. – С. 2-3 ; № 125. – 14 червня. – С. 2.
83. [Сластьон О.]. Перша українська артистична виставка / [О. Сластьон] // Рада. – 1912. – № 7. – 23 січня. – С. 2-3.
84. [Сластьон О.]. Рятуймо справу монументу Шевченкові / [О. Сластьон] // Рада. – 1913. – 23 березіля.
85. Сластьон О. Українські керамічні вироби в Австрії, на Віденській кустарній виставці й наша допомога кустарництву / О. Сластьон // Рідний Край. – 1911. – № 11-12. – Март. – С. 14-16.
86. Словарь української мови / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – К. : Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина», 1909. – Т. III. – 4, 506 с.
87. Списки населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года. – СПб. : Центральный статистический комитет МВД, 1862. – Т. XXXIII. Полтавская губерния. – 262 с.
88. Список населенных мест Зеньковского уезда Полтавской губернии (по обществам сельских сословий) за 1900 год, с приложением карты уезда. – Полтава : Типо-литография И. А. Дохмана, 1903. – 95 с. + 1 карта.
89. Топографическое описание Малороссийской губернии // Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – К. : Наукова думка, 1997. – С. 23-126.
90. Указатель // Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. VII. Малороссия / под редакцией В. П. Семенова. – СПб. : издание А. Ф. Девриена, 1903. – С. 479-517.

91. Українська РСР : Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К. : Видавництво політичної літератури, 1947. – С. 696-709.
92. Українська РСР : Адміністративно-територіальний устрій (на 1 січня 1987 року). – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1987. – 504 с.
93. Ханко Віталій. Етномузика й архітектура у розвідках Лева Падалки / Віталій Ханко // Ханко Віталій. Полтавщина: плин мистецтва, діячі. Мистецтвознавчі праці. – Київ : Видавець Остап Ханко, 2007. – С. 223-233.
94. Ханко О. В., Коваленко О. В. Керамічна плитка Симона Горілея / О. В. Ханко, О. В. Коваленко // Археологічний літопис Лівобережної України. – 1998. – № 1-2. – С. 171-172.
95. Худаш Михайло. Опішня чи Опішне? (До етимології назви столиці українського гончарства) / Михайло Худаш // Народознавчі зошити. – 2005. – № 5-6. – Вересень – грудень. – С. 682-688.
96. Шафонский Афанасий. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России / Афанасий Шафонский. – К. : в Университетской типографии, 1851. – XXII + 697 с.
97. Шевчук Валерій. Від перекладача / Валерій Шевчук // Величко С. В. Літопис / переклад з книжної української мови, вступня стаття, коментарі В. О. Шевчука ; відповідальний редактор О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – С. 23.
98. Штукенберг И. Ф. Статистические труды / И. Ф. Штукенберг. – СПб., 1860. – Т. 2. – С. 15.
99. Шульгина Лідія. Ганчарство в с. Бубнівці на Поділлі / Лідія Шульгина // Матеріали до етнології. – 1929. – Т. II. – С. 111-200.
100. Щербань А. Л. Нариси з історії міста Опішне козацької доби / А. Л. Щербань, О. В. Щербань. – Харків : Країна мрій, 2011. – 176 с.
101. Энциклопедический словарь / издатели Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. – СПб. : Типо-литография И. А. Ефрона, 1897. – Т. XXII. – Кн. 43. – 480 с.
102. Явір. Лист з Полтави / Явір // Рідний Край. – 1910. – Ч. 34. – 17 січня. – С. 3-4.
103. Ярмарки в Полтавской губернии // Бодянский Павел. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. – Полтава : Типография Н. Пизуренко и губернского правления, 1865. – Отдел IV. Справочные сведения. – С. 1-25.
104. Geographisches Jahrbuch. – Gotha : Justus Perthes, 1866. – В. 1. – XI, 1, 600, CIX, 3 s. + II taf.
105. Zeitschrift für allgemeine Erdkunde. – Berlin : Verlag von Dietrich Heimer, 1854. – В. 3. – 4, 524, LIX s.

© Oles Poshyvailo, 2019

ABOUT THE NAME OF THE POTTERY CAPITAL OF UKRAINE DURING THE SECOND QUARTER OF THE 18TH – THE EARLY 20TH CENTURY

The article deals with the name of the pottery capital of Ukraine – the town of Opishne – under the Russian colonial regime during the second quarter of the 18th – the early 20th century. Basing on literary and archival sources, the peculiarities of russification of this toponym and its authentic functioning among the autochthonous population have been reproduced

[Received Desember 12, 2018]

Keywords: *Ukrainian ceramology, ceramology, linguistics, toponyms, oikonyms, Opishne, Opishnya, Oposhnya*